

200 éve, 1819-ben ért véget a magyar nyelvújítási harc
-Ihlemény vagy spiritus kell-e az alkotáshoz?-

Ezen és ehhez hasonló szavak használatán vitatkoztak nyelvújítók elődeink, a hagyományőrzést hirdető ortológusok és az újítást igénylő neológusok a 19. század elején. Ők vívták évekig a nyelvújítási „harcot”, amely – úgy hiszem – egyedülálló Európában, mert a nyelv mesterséges, felgyorsított fejlesztése a nemzetté válás folyamatában más országokban is zajlott, de „vérre menő” küzdelem a nyelvvel foglalkozók közt csak nálunk volt. Hogy miért éppen itt, az nem véletlen. A nálunk nagyobb, független népek számára, akik szabadon használhatták az anyanyelvüket, ennek fejlődése nem volt létkérdés, használata, tökéletesítése nem a megmaradás feltétele, mint nálunk. (Azt tartja a fáma, hogy a „nyelvében él a nemzet” szállóige a 18. század végén, II. József erőszakos, németesítő politikája ellen fogalmazódott meg először.) Ezért aztán a nyelv és a nemzet ügye egyet jelentett a magyarság tudatában. A foglalkozás a nyelvvel nemcsak a szakemberek munkaköre lett, hanem közüggé vált, mindenki a saját meggyőződése szerint akarta a legjobbat tenni, ezért folytak késhegyre menő viták a sorsát, fejlődését illetően.

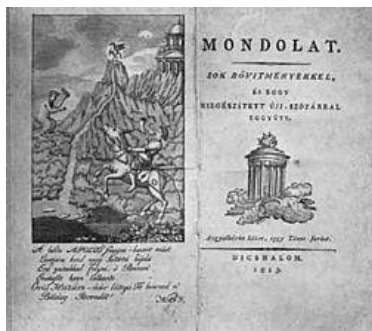
Ez a harc egyébként csak egy rövid szakasza volt a tényleges nyelvújító mozgalomnak, amely mintegy 100 évig tartott (az 1770-es évektől, Bessenyei György fellépésétől az 1870-es évek elejéig). A sok szellemi összecsapást, vitát, kölcsönös megsértődést hozó nyelvi küzdelem elindítója a 260 éve született **Kazinczy Ferenc** (1759–1831). Ő az egyik megfogalmazója a modernebb, polgári ízlés meggyökereztetését szolgáló stílusreformnak is, amely szintén célja a mozgalomnak a 19. század elején.

Kazinczy 1811-ben kimondottan provokatív céllal jelentette meg a maradiságot támadó, igen szatirikus tónusú „Tövises és virágok” című epigrammagyűjteményét, illetve a Vitkovics Mihály úrhoz írt „poétai episztolát” saját megfogalmazása szerint azért, hogy „elektrifikálja” az „álélttá vált” szellemi életet.

És ez sikerült is neki. A szokás, a hagyományok túlzott tiszteletét hirdető íróársak megsértődtek, s megkezdődött az ádáz polémia, amely időnként egymás kigúnyolásává fajult. Az ortológusok által összeállított, 1813-ban megjelent Mondolat című gúnyirat egyik célpontja maga Kazinczy, a címlapon közölt karikatúra egyenesen őt ábrázolja, amint számárháton igyekszik a Költészet hegyére, a Parnasszusra.

A **kiadvány**, hogy a nyelvújítás képtelenségét igazolja, egy szótárt is közöl

az új „szócsinálmányokból”, amelyek jelentését csak magyarázattal lehet felfogni. (Egy ilyen szó címadó Mondolat is, melynek jelentése: mondolás, azaz tollbamondás után írt szöveg. Ebből a szótárból vettem az írásom címszavait is). Hasonló hangnemű a válasz is erre, a Felelet a Mondolatra Kölcsey és

Szemere Pál összeállításában.

A nyelvújítás túlzásai, erőszakolt szóalkotásai közismertek. Tanítják a középiskolában is, a diákok mindig jól szórakoznak az olyan szóremekeken, mint a locsmoly (patak), lovanc (huszár), szurdancs (tőr), foltos nyakorján (zsiráf) vagy a címben szereplő ihlemény (ihlet). Tény azonban, hogy több mint 10 000 szót hoztak létre sajátos szóalkotásokkal. Ilyen a közismertebbek közül: a régi elavult szavak felújítása (aggastyán, lomb), tájszavak általánosítása (betyár), más nyelvű szavak tükörfordítása (ellenszenv, rokonszenv), szavak összevonása

(cső+ orr= csőr). A leggyakoribb eljárás a szabályos és szabálytalan szóképzés, szórövidítés (tengerész, állam, cím (a címerből), vizsga (a vizsgál-ból) szenvedély, irodalom, költő stb.).

Ha az általuk létrehozott új szavakból mindegyik nem is gyökeresedett meg a közhasználatban, nagyrésztük nélkül szinte lehetetlen lenne még a mindennapi beszéd is. Nélkülük anyanyelvünk sem tartozna a világ leggazdagabb szókészletű nyelvei közé. Kevés olyan nép van, amelynek szókészlete 1.650.000 szóval rendelkezik. A nyelvújítási harc végső eredménye pedig a gazdag, erőteljes, árnyalatokban gazdag irodalmi nyelv, amely az ezt követő időszak a romantikus íróink alkotásaiban olvasható.

A hosszú, sokszor elvtelen nyelvi csatát a neológusok vezéréként győztesnek számító Kazinczy zárja le, s szerinte mindkét tábor győzött. Az *ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél* című vitazáró, 1819-ben megjelent munkájában így fogalmaz: "Jól és szépen az ír, aki tüzes ortológus és tüzes neológus egyszerre, s egyességben és ellenkezésben van önmagával. (...) S mi szabad az írónak? ... mindaz, amit a nyelvek ideálja megkíván, a magyar nyelv természete (örök szokása s törvénye) világosan nem tilt, a régi és újabb klasszikusok által nevelt ízlés még javasol is, s a szükség múlhatatlanul parancsol."

Egy másik művében így ír: Az író ura a nyelvnek, és ez azt jelenti, hogy "barátja, nem ellensége, művelője, nem pusztítója, (...) a Nyelv Génuszát illetni soha nem szabad. A nyelv génusza a nyelvnek az a tulajdonsága, amellyel a bővülést, szépülést, igazabbá válást nemcsak tűri, de szereti és óhajtja is, és hogy mind azon kölcsönzésektől, amelyekkel a gondolatot és érzést erősebben, lágyabban, komolyabban vagy csintalansággal festheti, nem idegenkedik".

Mondatai – gondolom – ma is érvényesek, nemcsak a hivatásos írók, de mindazok számára, akik magyarul írnak, olvasnak, beszélnek. Igaz ez akkor is,

ha nagy nyelvművelőnk „fentebb stylje” a mai ember számára már igencsak elavult.

Piroska Katalin

Szövétnék, 2019. június

Könyvészet

Dömötör Adrienne. *Haza és haladás: A reformkortól a kiegyezésig (1790-1867)*. Bp. 2000.

Szilágyi Ferenc: *A magyar szókincs regénye*. Budapest: Tankönyvkiadó. 1974.

A nyelvújítás története mek.oszk.hu

Érdekességek a magyar nyelv és a nyelvújítás kapcsán www.tantaki.hu.